Roel Burgler

Daar is een polderjongen doodgeschoten

Polderjongens, stakingen, en het Noordzeekanaal

‘Daar is een polderjongen doodgeschoten’

Ter nagedachtenis aan Huybrecht Kijmel
en al die andere vergeten polderjongens,
En aan Mieke.

‘Daar is een polderjongen doodgeschoten’

Polderjongens, stakingen, en het Noordzeekanaal

Opkomst en ondergang van een beroep

ROEL BURGLER

Hilversum
Verloren
2026

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door financiële steun van Boekenfonds Elisabeth Grent/F.J.A.M. van der Helm, Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier (HHNK) en Samenwerkende Maritieme Fondsen.

Afbeelding op het omslag: Johannes Josephus Aarts, *Dijkwerkers*, ca. 1881–1934 (Rijksmuseum Amsterdam, RP-P-1953-436A). Foto auteur: Mieke Wolterink.

© 2026 Roel Burgler
Uitgeverij Verloren BV
Torenlaan 25
1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

ISBN 9789464552515

Omslagontwerp: Bruggn design/Armando van Bruggen, Purmerend
Opmaak: Rombus, Hilversum

Wij hebben getracht alle rechthebbenden van de gebruikte afbeeldingen te achterhalen;
mocht u desondanks menen rechten te kunnen doen gelden,
dan verzoeken wij u contact met ons op tenemen.

This publication has been produced in accordance with the EU Deforestation Regulation (EUDR).
No part of this publication may be reproduced in any form, including use for text and datamining, and scraping,
without written permission from the publisher.

Inhoud

Inleiding 9
Wat wil ik uitzoeken? 10
Verantwoording 11

DEEL I ALGEMEEN

Vroege middeleeuwen tot 19e eeuw 15
Eerste stappen in waterhuishouding 15
Dijkonderhoud 17
Kosten en boetes 18
Dijkgraaf 19
Bedijker 20
Dijkwerker 21
Rijswerker 25
Aannemer 25
Putbaas 29

Polderjongens in de 19e eeuw 32
Sociaaleconomische achtergrond 32
Ploeg en put 34
Verdiensten 40
De keet 46
De drank 50
De lokalen 55
De gezondheidszorg 57
Stakingen, van alle tijden 59

DEEL II NOORDZEEKANAAL

Voorgeschiedenis 70
De werkzaamheden 75
Noordzeehaven 75
Noorzeesluizen 77
Kanaal 78
De werken beoosten Amsterdam 79
Conflicten 80
Gebrekkige planning 80
Hooghartige aannemers 84
Tarieven 85
De Engelsen 89
Wankele financiële basis 94

Polderjongens 102
Wonen 102
De Heide 102
Buitenhuizen 105
Drank 108
Beledigen 111
Seks 114
Armoede 117
Onderstand 120
Liefdadigheid 126
Gezondheid 129
Epidemie 131
Houding van de aannemers 133
Ongelukken 137
Onderwijs, godsdienst 139

Stakingen 142
Maart 1865 tot september 1866 142
Stakingen heel normaal 147
Politieversterking 152
Cornelissen 153
Elders 155
Politiegedrag 156
Dienstplicht 159
September 1866 Velser Oproer 161
Toenemende onvrede 163
4 september 165

5 september 168
De moord op Huybrecht Kijmel 173
Dragonders 179
Brand 182
Wraak op Mars 187
Nasleep 189
De 'Cornelissen' kaart 195
Politiemacht 197
Nog steeds Cornelissen 200
Eigendom 203
De pers 204
Freeman en de feiten 209
Del Court van Krimpens versie 212
Ongerijmdheden 213
Voortgang onderzoek 215
Het proces 222
Verdere stakingen 225
Gewapende macht 228
De laatste staking 235

Ondergang van een beroep 238
Problemen 239
Stoomkracht 242
Vernieuwingen 244
Aannemers staken 248

Epiloog 255
Conclusie 257
Dankwoord 264

Noten 265
Verantwoording afbeeldingen 286
Gebruikte afkortingen 287
Namenlijst 288
Literatuurlijst 291

Inleiding

Dit boek is eigenlijk al meer dan vijftig jaar geleden begonnen. Tijdens mijn studie politieke en sociale wetenschappen volgde ik aan de Gemeente Universiteit van Amsterdam een bijvak sociale geschiedenis bij wijlen Jaques Giele, docent verbonden aan het Documentatie Centrum Nieuwste Geschiedenis. Hij stoorde zich aan de toen nog heersende opvatting over de 19e-eeuwse Nederlandse arbeiders als een apathische, niet tot actie te bewegen massa. 'Elk geslacht zonk dieper in wezenloze stompzinnigheid en fysieke apathie,' aldus H. Roland Holst.[1] En de kenner bij uitstek van de 19e-eeuwse Nederlandse arbeidersklasse, I.J. Brugmans, schreef: 'De arbeider berustte in zijn lot en miste zowel de geestelijke ontwikkeling als de energie om te pogen daarin verbetering aan te brengen. Zelfs van ongeorganiseerde, spontane actie was hoogst zelden sprake.'[2] Gieles gelijk bleek uit de onderzoeksresultaten die de door hem gevormde werkgroep 'spontane stakingen' boven water bracht. Met name bij de arbeiders op het platteland die in grote groepen werkten, grondwerkers en veenarbeiders, was staken een bijna jaarlijks fenomeen.

Giele hekelde ook het gebrek aan onderzoek naar gewone mensen.

> De meest onzinnige dingen (...) zijn tot in details beschreven en bewaard. Oorlogen, diplomatieke conferenties, mislukte uitvindingen: je kunt het zo gek niet bedenken of er zijn boekenkasten vol over. Maar de echt belangrijke dingen zijn bijna niet meer terug te vinden. Hoe gewone mensen leefden, hoe ze dachten, hoe ze zich voelden, wie ze waren; of wat ze met ons te maken hebben. Daar weten we nauwelijks iets van.[3]

Daarmee schaarde hij zich in de traditie van zeldzame, kritische geleerden als Pieter de la Court die in de 17e eeuw zijn collega's al verweet zich te vergapen aan oorlogen en veldslagen terwijl er uit honderd veldslagen niet zo veel te leren viel als uit een oproer, mits correct onderzocht en beschreven.[4]

Voor de polderwerkers gold dit al helemaal. Zonder polderwerkers had het huidige Nederland er heel anders en een stuk kleiner uitgezien. Kilometers studies zijn er verschenen over de infrastructurele werken die Nederland hebben gevormd. Over de mannen die dit mogelijk hebben gemaakt bijna niets. Hoogtijd daar verandering in te brengen.

In dat kader ben ik stakingen van polderwerkers bij de aanleg van het Noordzeekanaal gaan onderzoeken. Bronnenonderzoek, niet overschrijven wat anderen al hadden

geschreven. De archieven in, stof wegblazen en de zwierige, vaak prachtige handgeschreven documenten proberen te ontcijferen. Nadat het bijvak afgerond was toch verder ploeteren, de zomer doorwerken en ook de volgende zomer. Want inmiddels ging het niet alleen meer over stakingen. Ik wilde ook achterhalen wie die polderwerkers nu waren, hoe ze leefden en wat hen dreef. Mijn enige kritiek op Giele zou zijn dat hij mij niet veel korter heeft gehouden. Maar dan lag er nu niet deze publicatie. Alles was zo interessant, ik volgde zoveel zijlijnen, dat ik daar tussen die oude documenten bijna ben verzopen. Toen kreeg ik een baan en ging mij met heel andere zaken bemoeien. Tientallen meters bronnenmateriaal, grafieken en tabellen van drie meter of langer, honderden illustraties, bakken vol kaarten met namen, en meerdere honderden handgeschreven bladzijden van wat het eindresultaat van deze studie moest worden, bleven achter in dozen weggestopt in een kast. Weggestopt, ja, maar nooit vergeten. Een aantal jaren geleden, dankzij de AOW niet meer naar betaald werk hoeven zoeken, de boel eens flink afgestoft. Met kenners overlegd wat de beste aanpak zou zijn. En een wijze les meegekregen: snoeien, snoeien en nog eens snoeien.

Wat wil ik uitzoeken?

Dat polderwerkers staakten, was mij inmiddels duidelijk. Maar hoe en waarom? Hoe zat het met dat 'spontane' van die stakingen? Wie waren die polderwerkers eigenlijk? Waar kwamen ze vandaan, hoe leefden ze en hoe werkten ze? Wat waren hun mores en gewoonten? Hoe zat het met de wereld om hun heen, de mensen met wie ze te maken kregen? En ook: wat is er van die beroepsgroep terecht gekomen? Tegenwoordig kom je ze immers niet meer tegen. Mijn eerste doel was dus meer over hen te weten te komen.

Onwillekeurig moest ik denken aan Friedrich Engels die in *De toestand der arbeidend klasse in Engeland* uit 1845 concludeerde dat de kloof tussen de bourgeoisie en de arbeidersklasse zo groot was dat je in feite van twee volkeren kon spreken. Dat gold voor de polderjongens zeker. Als je niet wist hoe de arbeidersklasse leefde kon je volgens Engels ook niet begrijpen waarom ze in verzet kwamen. Daarmee is misschien wel de belangrijkste doelstelling van deze studie aangegeven.

In het eerste deel behandel ik de opkomst en ontwikkeling van het polderwerkersberoep. Daarbij heb ik zoveel mogelijk alleen gebruikt gemaakt van teksten van direct betrokkenen, ooggetuigen en verslagen van onderzoeken op basis van al bestaande bronnen. Doel was een beeld te krijgen van wat er al over polderwerkers bekend was, hoe het beroep ontstaan was en zich in de loop der eeuwen had ontwikkeld. In deel twee, met het 'Noordzeekanaal' als case study, gaat het boek de diepte in, het echte archiefwerk. Hier beschrijf ik de maatschappelijke context waarin de polderwerkers van het Noordzeekanaal leefden en werkten, hun bazen, de opdrachtgevers, de lokale en de centrale overheid, de ordehandhavers en de plaatselijke boeren, burgers en buitenlui. Het veel concreter, gedetailleerder en specifieker beeld van de polderjongen dat hier naar voren komt, heb ik willen toetsen aan het algemene beeld zoals in deel één beschreven is.

Tegelijkertijd wilde ik ook kijken of in het geval van de aanleg van het Noordzeekanaal omstandigheden anders waren dan bij andere of vroegere grote infrastructurele grondwerken. Omstandigheden die misschien meer licht konden doen schijnen op het verdwijnen van polderwerk als beroep.

Verder wilde ik zien in hoeverre stakingen van polderwerkers aansloten bij het verzet van andere minderbedeelde groepen tegen slechte werk- en leefomstandigheden, tegen onrecht en onderdrukking door de heersende orde. Is er een rode draad te ontwaren waardoor het verzet van polderwerkers in een bredere context geplaatst kan worden?

Verantwoording

Enige opmerkingen vooraf: over polderwerkers vóór de 19e eeuw zijn nauwelijks bronnen te vinden. Er is heel wat geschreven over infrastructurele werken, drooglegginge, inpolderingen en de aanleg van dijken en kanalen, maar de polderjongens zelf krijgen hooguit en passant een enkele alinea. Pas vanaf de 19e eeuw begint er, op schrift in ieder geval, iets meer aandacht voor deze groep te komen. Dankzij de digitalisering weten we nu dat er talloze plaatselijke geschiedkundige verenigingen bestaan. De resultaten van hun onderzoeken zijn veelal online te vinden. Ook daarin vind je soms een paar regels over polderwerkers. Een enkele keer wordt zelfs een staking besproken.

Helaas is dit allemaal wel indirect. Er wordt over hen geschreven. We moeten de geschiedenis van de polderjongens reconstrueren uit bronnenmateriaal dat door lieden uit de 'hogere standen' geschreven is. Documenten waarin de polderjongen lijdend voorwerp is. Meestentijds werd over hen in een negatieve context geschreven; wanneer ze in aanraking kwamen met justitie vanwege overtredingen of misdrijven, onrust, stakingen, of bij epidemieën. Steeds dus wanneer de burgerij zich bedreigd voelde. Nederland is hier niet uniek in. Zo noemt Burton als eerste probleem bij zijn onderzoek naar kanaalarbeiders in Engeland het feit dat iedereen ze negeerde behalve wanneer ze rellen veroorzaakten.[5]

Voor het overige heb ik ervoor gekozen verantwoording van bronnengebruik te behandelen daar waar het aan de orde komt en relevant is. Mijn werkwijze is er op gericht geweest de lezer voldoende informatie voor te schotelen om zelf conclusies te kunnen trekken. Daarom heb ik de betrokkenen veel zelf aan het woord gelaten, zonder zelfs hun spel- en taalfouten te corrigeren. Dit heb ik ook gedaan om de lezer, voor zover dat mogelijk is, een gevoel te geven van de mensen en het tijdperk waarin ze leefden. Daarbij komt dat er, zeker wat het algemene deel betreft, nog te weinig informatie voorhanden is om brede conclusies te trekken. Nog een reden om mijn 'informanten' uit het verleden zelf aan het woord te laten. Mijn hele Noordzeekanaalarchief – vooral fotokopieën en scans van bronmateriaal, brochures, boeken, illustraties, door mij gemaakte tabellen en grafieken – wordt bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis ondergebracht en is daar in te zien.

Tenslotte een misschien overbodige waarschuwing. Verwacht geen kant en klaar, keurig afgerond verhaal. Deze studie naar polderwerkers is naar mijn weten in het Nederlands de eerste in zijn soort wat uitgebreidheid en focus op de polderjongens zelf betreft. Hopelijk komen er nog meer om de vele lacunes in onze kennis over hen te dichten.

Roel Burgler
Amsterdam, 2026

‘Wie een put graaft voor een ander is een werknemer’

Graffititekst op een toilet van de Universiteitsbibliotheek, Amsterdam, 1975.

DEEL I
ALGEMEEN

> Weet gij wat polderjongens zijn? Zoo noemt men de aardewerkers die van heinde en verre op alle openbare werken bij troepen aanrukken, menschen van der jeugd af gewoon in het slijk te leven en in moerassen te zwoegen; tegen ziekte en vermoeijenissen gehard; gespierde, forsche en wakkere mannen, want de zwakkeren en tragen vallen af.[1]

Een rake omschrijving. Polderjongens werden ook gezien als 'levende werktuigen (...) die gij vermoedelijk grondwerkers, doch een ingewijde "polderjongens" noemt, om't even of zij jong of oud, getrouwd of ongetrouwd zijn.'[2] Polderwerker of polderjongen was de verzamelnaam voor alle kanaalgravers, dijkbouwers, droogleggers, rijswerkers, steenzetters, vestingbouwers en spoorwegarbeiders. Kortom, van alle grondwerkers die in ploegverband hun krachten bij de aanleg van publieke werken aanwendden. Het ontstaan van deze groep arbeiders kan worden teruggevoerd tot het moment waarop in ons land de eerste publieke werken werden uitgevoerd. Tot de vroegste vertegenwoordigers behoorden de dijkwerkers. Het eerste grondverzet in het kader van openbare werken in de strijd tegen het water betrof immers de aanleg van dijken. De naam 'polderwerker' of 'polderjongen' kan pas ontstaan zijn toen men met inpolderingen begon. Waarom het spraakgebruik in plaats van 'grondwerker' als algemene benaming voor deze groep arbeiders, of desnoods 'dijkwerker' op grond van het anciënniteitsbeginsel, ons 'polderjongen' heeft opgeleverd, is niet bekend.

Van vroege middeleeuwen tot 19e eeuw

Eerste stappen in waterhuishouding

De geschiedenis van de polderwerkers is deels ook de geschiedenis van de lagergelegen delen van Nederland. Uit de strijd van Nederland tegen de zee, een nimmer aflatende strijd om te overleven, is de polderjongen geboren.

Wie kaarten van de Nederlandse kustgebieden uit circa 1000 n.Chr. bekijkt, ziet vooral een enorme lappendeken aan eilandjes, met uitzondering van de kuststrook van Den Helder naar Hoek van Holland met zijn brede en stevige duinrand.[1] Vooral in zuidwest Nederland (Zeeland, West-Brabant, het zuiden van Zuid-Holland) slokte de zee eeuw naar eeuw meer land op. Op vele plaatsen werd de grond uitgeschuurd waardoor inhammen breder werden en het zeewater steeds makkelijker en verder landinwaarts kon komen. Tegelijk kwam er in deze periode door aanslibbing ook weer land bij. Door erosie enerzijds en aanslibbing anderzijds veranderde dit deel van Nederland voortdurend van vorm. Samen met de kwetsbare Friese en Groningse kusten ontstond zo een steeds wisselende lappendeken van land en water.

Als gevolg hiervan ontstond in deze streken een uitgestrekt veengebied. De drassige bodems waren ongeschikt voor bewoning en bebouwing. Bomen konden er vrijwel niet groeien. Alleen op de enkele wat hoger gelegen plekken was bewoning mogelijk. Vanwege de toenemende bevolkingsdruk gingen mensen zich vanaf het eind van de vroege middeleeuwen meer buiten deze kernen vestigen. Door het ontwateren van veengebied creëerden ze landbouwgrond waar ze graan konden verbouwen, waarmee de groeiende bevolking gevoed kon worden. Bij gebrek aan hout in dit bosarme gebied werd er turf – gedroogd veen – gebruikt als brandstof. Van nature daalde de bodem al enkele centimeters per eeuw. Het afgraven van veengrond, ook wel turfsteken genaamd, in combinatie met de afwatering, leidde tot een verdere daling van het grondoppervlak. Hierdoor nam de bedreiging van het water juist weer toe. Om nu hun woonsteden en landbouwgrond tegen het water te beschermen, begonnen de bewoners met de aanleg van dijken.[2]

Al door de Romeinen werden dijken langs de rivieren aangelegd. Door het gecentraliseerde gezag konden zij de lokale bevolking verplichten over te gaan naar een col-

Wie waren de mannen die eeuwenlang vooropgingen in Neerlands strijd tegen het water? Over de dijken, inpolderingen, drooglegginge en kanalen die Nederland hebben gevormd, zijn kilometers aan studies verschenen. Over de mannen die dat zware werk hebben verricht, is daarentegen bijna niets geschreven. Zonder de polderjongens zou het huidige Nederland er heel anders en een stuk kleiner hebben uitgezien.
De polderjongens zijn het onderwerp van deze grondige studie. Van de middeleeuwen tot de negentiende eeuw volgt het boek de ontwikkeling van het polderwerkersberoep: van boerenzoons die hun vader helpen een dijkje om het erf te leggen tot georganiseerde, rondtrekkende ploegen met een zelfgekozen leider. Waarom was hun arbeid zo georganiseerd? En waren het werkelijk de zuipende, zedeloze rauwdouwers waarvoor angstige lokale gemeentes hen hielden?

Centraal staan de gravers van het Noordzeekanaal, hun stakingen voor fatsoenlijk loon en rechtvaardige behandeling. Zoals ook op die noodlottige septemberdag die uitliep op chaos, doodslag en brand. De al langer bestaande onrust onder de polderjongens had alles te maken met de arrogantie van de Engelse aannemers die zich niet wensten te houden aan de in Nederland geldende mores. Het daarop volgende proces, met alle media-aandacht, haalde zelfs de Hoge Raad. De aanleg van het Noordzeekanaal markeerde ook de overgang naar industrieel kapitalisme (in Nederland) en de teloorgang van het polderwerkersberoep.

Behalve een bijna vergeten beroep (hun bijna vergeten arbeid) komt ook de gemeenschap van de polderjongens tot leven, hun strategieën om de armoede te overleven, hun cultuur en hoe zij zich verhielden tot hun omgeving.

Roel Burgler heeft politieke en sociale wetenschappen gestudeerd en is in Nijmegen gepromoveerd op het gebruik van terreur door revolutionaire intellectuelen, met het Cambodja van de Rode Khmer als case. Na enkele jaren bij de afdeling antropologie van de Universiteit van Amsterdam gewerkt te hebben heeft hij gekozen voor een freelance bestaan als fotograaf en journalist, met specialisatie ontwikkelingslanden.

9 789464 552515